

Horváth Réka

**KIEGÉSZÍTŐ ANYAG A NEVELÉSTÖRTÉNET
TANTÁRGYHOZ: A KÖZÉPKORI SZÉPSÉGIDEÁL**

„A szép mindig bizarr. Nem állítom, hogy akartan, kiszámítottan bizarrnak kell lennie, hisz így az élet félresikerült torzszülöttje lenne. Úgy értem, hogy mindig van benne valami meglepő, valami naiv, akaratlan, öntudatlan bizarrság, és éppen ez az, ami a Szépnek sajátos ízt kölcsönöz.”

Charles Baudelaire¹**Bevezetés – A „sötét középkor”**

A középkor szó hallatán a soktornyú lovagvárak, égbe nyúló gótikus székesegyházak, keresztes hadak, pártoskodások, az inkvizíció máglyái és lovagi tornák jelennek meg előttünk. Sokan pejoratívan „sötét középkor”-nak nevezik ezt az időszakot, amivel az elmaradottságra, kulturátlanságra, jogtalanságra utalnak. Ennek ellenére nem szabad megfélekezni arról, hogy éppen a középkorban alakultak ki az európai nemzetek, jöttek létre a modern államok, születtek meg a nyelvek, amelyeken ma is beszélünk, sőt, civilizációnk alapját képező kulturális értékeink közül nem egy a középkorban gyökerezik. Talán a számunkra oly idegen eszmarendszer és gondolkodásmód az, amivel a középkort kísérő előítéletek magyarázhatók. Mégis meg kell kísérelnünk feltárni belső tartalmát ennek a tőlünk nemcsak időben, de egész beállítottságában távoli kultúrának.²

A szépség fogalma

Korántsem olyan magától értetődő, hogy a különböző korszakokban az emberek mit tartottak szépnek. Kijelenthetjük, hogy a szépség korok és vidékek szerint sokféle arcot öltött, soha nem volt változatlan. Ám a szépség különféle modelljei egyazon időszakban is párhuzamosan élnek egymás mellett, de vannak olyan eszmények, amelyeket több korszak is áthagyományoz egymásnak. Ettől függetlenül létezhetnek olyan egyetemes alapelvek, amelyek minden korban és minden kultúrában érvényesek. Elsősorban a művészek, költők és írók munkái alapján kapunk képet arról, hogy mit tartottak szépnek.

A „szép” jelzőt olyan dolgokra alkalmazzuk, amelyek tetszenek nekünk. Ez a szóhasználat azt sugallja, hogy ami szép, az egyszersmind jó is, és valóban, egyes történeti korszakok (ilyen a középkor is) szoros összefüggést tételeznek fel a szép és a jó között.³

¹ Idézi: ECO, Umberto: *A szépség története*. Európa, Bp., 2010. 331.

² GUREVICS, A. J.: *A középkori ember világképe*. Kossuth, Bp., 1974. 5–6., 8., 11. (Továbbiakban GUREVICS, 1974.)

³ ECO, Umberto: *A szépség története*. Európa, Bp., 2010. 8., 10–14. (Továbbiakban ECO, 2010.)

A középkori nők életével kapcsolatos hiányos ismereteink

Kevés kézzelfogható, megbízható írásos emlék maradt fenn ebből az időszakból. Ráadásul a nőkről még szűkszavúbban szól a fáma, hiszen ebben a társadalomban hímnemű mindaz, ami hivatalos, ami nyilvános, és így először is az írott szó. A történészek erről a korról írt művei (pl.: „A hímnemű középkor”; „A középkori férfiember”) sem cáfolják meg ezt a tényt. A nőalakok elvesznek a nagy férfítömegben, amely elnyomja, már-már eltapossa őket. Ritka, hogy ezek mögött az előtérben hadonászó, hencegő és pöffeszkedő férfialakok mögött olykor-olykor megpillantunk egy-egy nőt is. Olyan, mintha a nők be lettek volna zárva a saját világukba, amiről szó sem esik, mert érdektelen, és nem sok mindent lehet róla tudni. Ugyanakkor a képzőművészek sem festettek reális képet a nőkről, hiszen szimbólumokat ábrázoltak, és a konvencionális formák keretei között maradtak.⁴ Jogosan vetődött fel tehát az igény a 20. század második felében, hogy a modern történettudomány feladata lenne módszeresen felkutatni és kritikusan újraértékelni a középkori nők életéről, érzéseiről, gondolatairól, teljesítményeiről fennmaradt forrásokat, megírni, ami eddig a történelemkönyvekből kimaradt: „a nők történetét”.⁵

Kettős nőábrázolás: Éva és Mária

A középkorban a nőről alkotott valamennyi képhez, képalkotáshoz Éva és Mária volt a forrás. Az ekkori világnézet szerint ők két ellentétes pólust képviseltek, melyek végérvényesen el lettek szakítva egymástól. Mind a művészetben, mind az irodalomban eme két alak közötti feszültség adott hangsúlyt és teremtett alapot a középkori nőábrázoláshoz.⁶

Éva – a „bűn forrása”

A késő antik egyházatyáktól kezdve a középkori szerzetesekig, papokig, tudós teológusokig mindenki a bűnbeesés történetével – amikor a kígyó csábítására Éva letép egy almát a tiltott fáról, és Ádámot is ráveszi, hogy harapjon belőle – igyekezett értelmezni a nők helyzetét a teremtésben és az emberi társadalomban. A történet alapján abban mindenki egyetértett, hogy isteni elrendelés a nők férfiaknak való alávetettsége. Részben azért, mert a nő csak a férfi egy kicsiny részéből keletkezett, vagyis természeténél fogva a férfi alávetettje,⁷ másrészt Évát súlyosabb felelősség terheli az eredendő bűnért.⁸ A csábításnak ellenállni képtelen Éva szépségével megrontotta és a vesztébe kergette a férfit, magában hordozza a vétet, és viseli az eredendő bűn bélyegét. Ő volt a megtestesült gonosz, aki kivétel

⁴ DUBY, Georges: *A nő a középkorban*. Corvina, Bp., 2000. 9–11., 169., 197. (Továbbiakban DUBY, 2000.)

⁵ KLANICZAY Gábor: *Nők a középkorban*. Rubicon, 2015/8. 10–21. 10. (Továbbiakban KLANICZAY, 2015.)

⁶ KÁRPÁTI Zsuzsa (szerk.): *A női szépség története*. Glória, Bp., 2001. 36. (Továbbiakban KÁRPÁTI, 2001.)

⁷ DUBY, 2000. 249.

⁸ KLANICZAY, 2015. 10.

nélkül elítélendőnek és örökre elátkozottnak számított.⁹ Számos elismert, tekintélyes személy volt, aki hangot adott ezzel kapcsolatos véleményének. Szent Ágoston szerint Éva jellembeli fogyatékosága miatt engedett a kígyó sugalmazásának: hatalomvágya, gőgje, mohósága vitte a bűnbe. Nagy Szent Gergely és Beda Venerabilis értelmezésében a kígyó azért próbálkozott a nő elcsábításával, mert nála remélt sikert azzal, hogy „testi gyönyört” kínál. Éva alakja így egyre inkább a testiség, a női érzékiség, a bűnre csábító erotika szimbóluma lett.¹⁰ Továbbá számos olyan értekezés látott napvilágot, melyből kiérződik a nőiség iránti megvetés. Az asszonyokat házsártos, fösvény, könnyelmű, féltékeny, s végül roppant szexuális étvágygal rendelkező alakokként ábrázolták. A női tulajdonságokat felsoroló lista még nem teljes: mohóság, léhaság, álnokság, ingatagság és parancsolni vágyás jellemezte az asszonyokat. A nők iránti megvetés megerősítette a férfiakat azon meggyőződésükben, hogy az asszonyok egy különálló, ellenséges fajt alkotnak. Ebből következik az a meggyőződés, miszerint az egyenlőtlenség összhangban áll a természet törvényeivel, vagyis igazságos.

Az egyház emberei félték a nőktől, veszélyesnek tartották őket. Nem elsősorban azért, mert szűk látókörűnek és hiszékenynek gondolták, hanem azért, mert Ádám társaként az asszony élvezetre csábítja a férfiakat, amikor felkínálja a tiltott gyümölcsöt. A lelki tanítók feladata volt a bűnösök jó útra térítése. Kifaggták, vallomásra kényszerítették őket, melynek végső célja a szégyenérzet keltése és a bűnök beismerése volt. Akkoriban a bűnt testi fenyítés váltotta meg, valamint bizonyos kötelezően előírt viselkedés és öltözködés (hogy a külvilág is értesüljön a vétségről). A bűn súlyosságától függően ez a büntetés hosszabb-rövidebb ideig tartott.¹¹

Mária – a tisztaság megtestesítője

A 12. század, a középkori kereszténység megújulásának korszaka jelentős változásokat hozott a nők megítélésében is. Igaz, hogy Éva a bűn forrása, viszont Szűz Mária az üdvé, tehát az asszonyoknak nem kell bánkódniuk, hogy egy nő okozta baj tette tönkre boldogságukat, inkább örüljenek, hogy van valami jó, ami szintén egy nőtől származik.¹² Éva karakterével ellentétben a Szent Szűz mint édesanya jelenik meg, aki magára vállalta az első asszony által megrontott emberiség bűneit. Szépsége érintetlen és makulátlan testének teljes békéjéből fakad.¹³ Ebből következik, hogy a nőknél a kategorizálás a szexuális tisztaság mértékétől függött, vagyis attól, hogy ki mennyire képes ellenállni „a test gyönyöreinek és a világi örömeknek”. Úgy tartották, hogy a test nyugalma, a béke, majd a boldogság, az igazi, az egyedüli tökéletes nász, a Jézus Krisztussal való egyesülés.¹⁴

A női kolostorok alapításának virágkora a 12. században következett be, amikor az új szerzetesrendek nagy számban fogadtak be asszonyokat a soraikba. Olyannyira népszerűek voltak, hogy a több száz új női kolostor létesítésével sem

⁹ KÁRPÁTI, 2001. 36.

¹⁰ KLANICZAY, 2015. 11.

¹¹ DUBY, 2000. 227., 229., 239., 254–255., 293., 328–329.

¹² KLANICZAY, 2015. 11–12.

¹³ KÁRPÁTI, 2001. 36.

¹⁴ DUBY, 2000. 207., 273.

tudták kielégíteni a növekvő igényeket. Nem meglepő tehát, hogy – különösen a 7. és a 10. század között – koruk vallási és kulturális életének fontos, a férfikolostorokkal egyenrangú, nemegyszer azokat túlszárnyaló jelentőségű központjai voltak. Számos előkelő hölgy is úgy érezte, hogy kolostorba lépve több lehetőséggel, nagyobb mozgástérrel rendelkezik, mint házasságban, ahol alá volt rendelve férjének. A kolostorban élő közösség mindennapjait a regula pontosan meghatározta: a napi tevékenység ritmusát, időbeosztását.¹⁵

Az egyházi főméltóságok szerint a nőknek fájdalmas átalakuláson kell keresztülmenniük, arra buzdítják az asszonyokat, hogy győzzék le természetüket. Az egyháziak körében ez idő tájt általános a kozmetikumok (pl.: arcfestékek, kenőcsök, szőrtelenítő krémek) elítélése.¹⁶ Ezek segítségével a nő megtéveszt másokat, elrejtí teste, valamint lelke hibáit, hiányosságait. Kizárólag a szeméremből fakadó arcpír az, ami képes felmenteni az asszonyt. Hisz ez jelzi a nő saját helyzetéből adódó, eltörölhetetlen bűnét, mellyel szemben a becsületes asszonynak csakis szégyenérzete lehet. Ez a szeméremre utaló arcpír jól elkülönül az egyben tisztaságot takaró fehérségtől, mely leginkább a Szeplőtelen Szűz jellemzője. Éva személyével ellentétben álló, figyelemre egyedül méltó, s a krisztusi szeretet hatására átlényegült szépség az, ami képes az ember lelkét Isten előtt megnyitni.¹⁷ Az egyház célja az volt, hogy az asszonyokat alázatosságra, fényűzés nélküli, egyszerű életre, jámbor életmódra, istenfélelemre sarkallja, ehhez Mária volt a követendő példa.¹⁸

A 12. században a korábbinál kiegyensúlyozottabb, differenciáltabb véleményeket fogalmaztak meg a női természetről. Hugo de Sancto Victore, a kor egyik legbefolyásosabb gondolkodója fogalmazta meg, hogy a nőt „drága társnak” teremtette az Isten, és nem úrnőnek vagy szolgálónak, ez az oka annak, hogy az oldalbordájából hozta létre, hogy lássa a férfi: mellette áll; nem pedig a fejéből, ami az uralom, vagy a lábából, ami a szolgaság jele lett volna. Következésképpen Szűz Mária fokozott tisztelete az egész női nem pozitívabb megítéléséhez vezetett.¹⁹

A nők szerepe az udvari kultúrában

A keresztény fantázia sztereotip szüleményei jóformán semmit sem árulnak el számunkra a valóságos női megjelenésről.²⁰ Ezeket a papoktól, szerzetesektől ránk maradt s a Szentíráshoz kötődő vallásos elmélkedéseket ne tévesszük össze a nők tényleges helyzetével.²¹ A középkori társadalomban a gazdagok és szegények közötti különbség feltűnően nagy volt. Ekkoriban a hatalom a fegyverekben, páncélzatban és fényűző öltözékben mutatkozott meg. Az előkelők ennek kinyilvánítására arannyal, ékszerekkel és a legdrágább színekkel – például bíborral – festett ruházattal ékesítették magukat. Másfelől a nincstelenek számára a szépség a természet színeinek változatosságához kapcsolódott,²² hiszen az ember és a

¹⁵ KLANICZAY, 2015. 13–15.

¹⁶ DUBY, 2000. 225., 267.

¹⁷ KÁRPÁTI, 2001. 39.

¹⁸ DUBY, 2000. 279–281.

¹⁹ KLANICZAY, 2015. 12.

²⁰ KÁRPÁTI, 2001. 39–40.

²¹ KLANICZAY, 2015. 13.

²² ECO, 2010. 107.

környezet közelsége meghatározó jelentőséggel bírt.²³ Emiatt erre a korszakra a színek iránti fogékonyság volt jellemző.²⁴

Az udvari kultúra és benne a nők szerepe a keresztes háborúk korára, a 11-12. század fordulójára vált igazán jelentőssé. A változásról az udvarokban születő új irodalom, a trubadúrköltészet adja a legékezebb tanúbizonyságot. Ennek egyik jellegzetessége, hogy az udvarlás nem a házasságon belüli partnerre irányult, hanem egy másvalakivel házasságban élő hölgy (gyakran a hűbérúr felesége) felé.²⁵ A szövegekben a nő a tiszta és magasztos szerelem vágyott és elérhetetlen tárgya, akire sokszor éppen azért vágyik a költő, mert elérhetetlen. A hölgy szüntelen szenvedésre készíti a lovagot, a lovag pedig örömet kész erre, mert esetében a vágyat a tiltás csak növeli.²⁶ A fő ideálkép – az elérhetetlen, távolból bálványozott hölgy iránt epekedő lovag romantikus erőfeszítései – mellett a valóságban ezek a kapcsolatok korántsem voltak mindig plátóiak, sok úrnő valóban megadta lovagjainak azt a jutalmat, amelyre azok vágytak. A trubadúrköltészetnek létezett egy másik műfaja, a „pasztorál” versek beszámolnak az ellentétes pólusról: a lovagok felelősség nélküli örömszerzéséhez könnyen elcsábítható, de piedesztálra korántsem emelt pásztorlánykákkal megesett kalandok ellenpontozzák az idealizált nőképet.²⁷

Az északi trubadúrok által középkori, francia verses elbeszélésekben megénekelt Hölgy szépsége a Szent Szűzéhez hasonlóan finom, tiszta. A lovagok szívét meghódító hősnő bőre fehér. Teste szűzies, karcsú és törékeny, enyhén csapott vállakkal, nyúlánk felsőtesttel, hosszú végtagokkal, keskeny csípővel, ívelt keresztcsonttal és karcsú derék alatt domboruló, gömbölyded hassal. Érdekes apróság, hogy a nagyméretű lábakat kifejezetten kedvelték. A sima, szabályos vonású arcon először a magas, domború homlok ötlik szembe, mely hatására tágabbnak tűnik a tekintet a szemöldök íve alatt, ami „vékony és keskeny”. A két szem legyen távoluló. Akárcsak a homlok, a szemhéj is domború, alatta a szemmel, mely akkor szép, ha foltos, sokszínű írisze hasonlít a korszak divatos ékszereire. S végül a keskeny és piros ajkak, melyek mögül fehér fogak villannak elő, az állat pedig gödröske választja el középen. Végül az egész megkoronázásaként a hosszú, szőke haj. A szőke hajért, fehér fogakért keményen meg kellett dolgozni. Az asszonyok különféle kenőcsöket gyártottak, ráadásul a biztosabb siker érdekében ezeket a készítményeket pénteken, Vénusz napján kellett elkészíteni.²⁸ Ezen kívül nagy fontosságot tulajdonítottak a test egészséges kinézetének egy olyan korban, amikor az emberek fiatalon haltak meg, és nem volt ismeretlen dolog az éhezés.²⁹

A balladáktól az udvari regényekig szigorú kritériumok alapján rajzolták meg a korabeli nőideál fantomképét. Eszerint a 11. és a 15. század között változatlanul a lágyan hullámzó S-alak volt a mérvadó, az enyhén előre döntött, kicsi, ovális fejjel, hosszú, keskeny nyakkal, amelyeket az első, igazi női portrékon

²³ GUREVICS, 1974. 273.

²⁴ ECO, 2010. 107.

²⁵ KLANICZAY, 2015. 14.

²⁶ ECO, 2010. 161., 164.

²⁷ KLANICZAY, 2015. 16.

²⁸ KÁRPÁTI, 2001. 42–43.

²⁹ ECO, 2010. 113.

láthatunk. Ezek a vonások jelentek meg, amikor Giotto és Duccio hatására a művészek egyre inkább a valóságot kezdték ábrázolni. Az így elkészült képek megőrizték érzékiségüket még akkor is, ha továbbra is az egyház pedagógiai tanítását szolgálták. Idővel az egyház elveszítette befolyását a művészetekre, ugyanis a vallási témájú női szépség ábrázolásaként Mária mellett Évát is megjelenítették.³⁰

Összegzés

A korabeli dokumentumokból kiérződik a nőellenesség és a nőpártiság képviselői között dúló vita.³¹ Az ebből a korszakból fennmaradt forrásokból kiderül, hogy Éva vonzotta, ugyanakkor megrémítette a férfiakat. Óvatosságból csak tisztes távolságból szemlélték őket, vagy természetes fensőbbiségük konok bizonyossága mögé rejtőzve durván bántak velük, kigúnyolták őket.³² Az asszonyok helyzete a 14–15. század fordulóján, a középkor vége felé³³ némileg javulásnak indult.³⁴ Ezt a fordulatot a férfitársadalom egyre nagyobb ellenérzéssel és gyanakvással szemlélte. Talán nem véletlen, hogy éppen ebben az időszakban kezdett tömeges méreteken elterjedni a boszorkányság vádja. Az a tény, hogy a kora újkori tömeges boszorkányüldözés áldozatai 80%-ban a „gyengébbik nem” képviselői közül kerültek ki, összefüggésben van a középkor végi nőemancipáció által kiváltott ellenreakcióval.³⁵

Következésképpen megállapíthatjuk, hogy a szépség a középkorban is szubjektív fogalom. A különböző osztályokhoz, rétegekhez tartozó egyének tudatában kirajzolódó nőideál eltérő volt. Nem lehetett azonos egy lovag és egy polgár, vagy egy paraszt viszonya a szépségideálhoz. Az ezzel a témával foglalkozó személyi szubjektív véleménye is befolyásolja azt, hogy mennyire kapunk reális képet erről a témáról. Mégsem állíthatjuk, hogy a kutató álláspontja, a jelenkor szülte képzetek csak akadályt jelentenek a múlt megértésében.³⁶

³⁰ KÁRPÁTI, 2001. 43.

³¹ KLANICZAY, 2015. 19.

³² DUBY, 2000. 334.

³³ KLANICZAY, 2015. 21.

³⁴ DUBY, 2000. 334.

³⁵ KLANICZAY, 2015. 21.

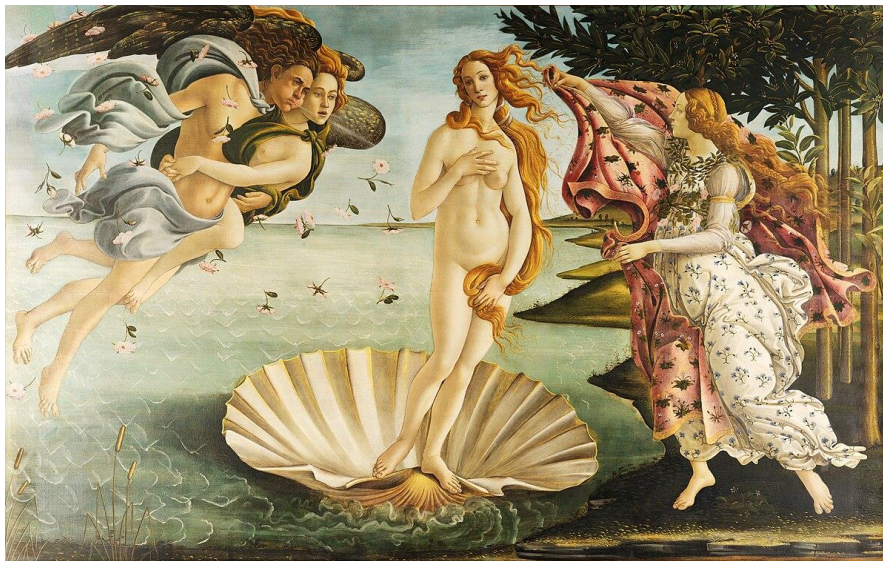
³⁶ GUREVICS, 1974. 18., 22.

Irodalom

DUBY, Georges: *A nő a középkorban*. Corvina, Bp., 2000.
ECO, Umberto: *A szépség története*. Európa, Bp., 2010.
GUREVICS, A. J.: *A középkori ember világképe*. Kossuth, Bp., 1974.
KÁRPÁTI Zsuzsa (szerk.): *A női szépség története*. Glória, Bp., 2001.
KLANICZAY Gábor: *Nők a középkorban*. Rubicon, 2015/8. 10–21.

Ajánlott szakirodalom

CSEKE Ákos: *A középkor és az esztétika*. Akadémiai, Bp., 2011.
ECO, Umberto: *Művészet és szépség a középkori esztétikában*. Európa, Bp., 2007.
KATUS László: *A középkor története*. Pannonica, Bp., 2001.
MAROSI Ernő (szerk.): *A középkori művészet történetének olvasókönyve*. Balassi, Bp., 1997.
PUKÁNSZKY Béla–NÉMETH András: *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp., 1999.
REDL Károly (szerk.): *Az égi és a földi szépről – Források a későantik és a középkori esztétika történetéhez*. Gondolat, Bp., 1988.

1. kép Botticelli, Sandro (1445–1510): Vénusz születése³⁷

³⁷ Forrás: https://hu.m.wikipedia.org/wiki/F%C3%A1jl:Sandro_Botticelli_-_La_nascita_di_Venere_-_Google_Art_Project_-_edited.jpg [2025.06.20.]

Abstract

**SUPPLEMENTARY MATERIAL FOR THE SUBJECT OF EDUCATIONAL
HISTORY: THE MEDIEVAL IDEAL OF BEAUTY**

The topic of my presentation is the medieval ideal of beauty. I present the feminine ideal of beauty of the time. In the introduction I define the characteristics of the epoch and argue against what is known as „dark Middle Ages”. In the section dedicated to the concept of beauty, I talk about the problems we encounter when we try to define beauty. I introduce the two sides of the coin, Eve, as the „source of sin” and Mary as the embodiment of purity. Then I see into the role of women at court which offers a different perspective on the topic compared to the religious approach. In the end I sum up what I have talked about and arrive at a conclusion.

I recommend the presentation to those who are interested in history, in history of education and especially in the Middle Ages. It can be useful for teachers of history and history of education as it can serve with additional information when it comes to their teaching material. I also believe that the topic could help in arousing the interest of students in medieval life.

Keywords: history of education, Middle Ages, beauty, beauty ideal